

ШЛЯХИ І ФОРМИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Змінні сучасні суспільно-політичні реалії знаходять все більше відображення в освітній діяльності. До її учасників висуваються все більш високі професійні вимоги, у тому числі в галузі вищої освіти. Правова освіта є складовою частиною системи освіти і має на меті формування високого рівня правової культури та правосвідомості особи, її ціннісних орієнтирів та активної позиції як члена громадянського суспільства [6]. В умовах поставленої задачі вдосконалення правової освіти всіх верств населення питання формування професійної компетентності викладачів вищої школи набуло великої актуальності. Чільне місце серед професійних компетентностей займає правова компетентність. Від сучасних науково-педагогічних працівників необхідні як знання правових норм, що регулюють освітній процес, гарантії прав учасників цього процесу, право інтелектуальної власності, наявність практичних навичок їх застосування, так і ціннісне ставлення до права, розвинена правосвідомість.

Формування правової культури старшокласників є предметом досліджень В.Дубровського, Л. Твердохліб; питання формування правової культури та правової свідомості майбутнього вчителя розкриваються в працях Г. Васяновича, М. Городиського, І. Дарманської, М. Подберезького, І. Романової, О. Саломаткіна та ін.; формуванню правової культури і правосвідомості у сфері органів внутрішніх справ присвячені роботи В. Безбородого, С. Кунгожинова, А. Морозова, В. Темченко; формування правосвідомості особистості військовослужбовців-прикордонників України розглядував В.Царенко; формування правосвідомості учнів у закладах професійно-технічної освіти – Н. Ткачова; у системі післядипломної педагогічної освіти проблемі формування правових знань і вмінь педагогічних працівників присвятили дослідження В. Олійник, Л. Карашук, П.Лежнев, О. Мігаль, О. Панова, Н. Саприкіна, Л.Тарусова, Ю.Шимон та ін.

Водночас аналіз наукової літератури по досліджуваній проблемі свідчить, що питання психолого-педагогічних умов, шляхів і форм формування правової компетентності науково-педагогічних працівників на сучасному етапі розкриті недостатньо.

Метою статті є визначення шляхів і форм формування правової компетентності науково-педагогічних працівників вищої школи через теоретичний аналіз її структури і змісту та аналіз даних діагностики рівнів її сформованості оцінки правових знань викладачів вищої школи.

На підставі теоретичного аналізу наукової літератури, аналізу професійно-кваліфікаційних вимог до викладачів вищої школи була запропонована концептуальна модель правової компетентності науково-педагогічних працівників. В її структурі були виділені компоненти: мотиваційно-ціннісний (правова мотивація та орієнтація), когнітивний (правова теоретична підготовка) і поведінковий (уміння і навички). Також були виявлені основні складові правової компетентності науково-педагогічного працівника вищої школи: аналітико-прогностична, організаційно-управлінська, правовиховна, профілактична і правозахисна. Компоненти (компетенції) правової компетентності науково-педагогічних працівників взаємопов'язані, впорядковані і створюють цілісну структуру, яку ми розглядаємо як систему [2].

Для визначення засобів формування правової компетентності науково-педагогічних працівників у дослідженні було використано антропологічний підхід, що дозволило розглянути процес формування в контексті вираження людської природи, сукупності якостей, які властиві професіоналові. Результати процесу формування повинні виявлятися у високій мірі володіння правом у конкретних ситуаціях науково-педагогічної діяльності. Також у процесі формування правової компетентності є дві сторони – зовнішня (дієва), яка реалізується через правову підготовку і внутрішня (психологічна), яка виражається через відношення суб'єктів до своєї поведінки в процесі правової підготовки.

З метою дослідження актуальності і значущості правових знань і вмінь для науково-педагогічних працівників вищої школи, діагностики рівнів їхньої правової компетентності була здійснена дослідно-експериментальна робота "Правова компетентність викладача вищої школи в сучасних умовах розвитку освіти" (констатуючий експеримент). Констатуючий експеримент проводився в межах курсів підготовки науково-педагогічних кадрів і підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників у Центральному інституті післядипломної педагогічної освіти ДВНЗ "УМО" Академії наук України, м. Київ; у Севастопольському міському гуманітарному університеті, м. Севастополь; у Московському державному університеті ім. М.В. Ломоносова (Чорноморська філія, м. Севастополь), в Одеській національній морській академії у 2007-2009р.р. (приймали участь 124 працівника вищої школи). Для дослідження було виділено три рівні розвитку правової компетентності: адаптивний (низький), нормативний (середній) і креативний (високий).

Аналіз результатів дослідження дозволив установити, що 62,8% учасників відчували труднощі у зв'язку з недостатністю правових знань і вмінь; у 4,5% респондентів відмічено наявність правового нігілізму; для 66,6% - викликають труднощі питання захисту інтелектуальної власності. Загалом правова компетентність науково-педагогічних працівників вищої школи має адаптивний рівень сформованості - у 59,7% викладачів вищої школи, нормативний рівень - у 29,8% викладачів. Поведінковий і когнітивний компоненти мають розвинути найменше (відповідно 68,5% і 29,0% низького рівня сформованості від вибірки), креативний рівень правової компетентності в поведінковому компоненті практично не сформований (2,4% високого рівня сформованості від вибірки). Причиною недостатнього розвитку когнітивного компонента є недостатній обсяг і повнота правових знань, поведінкового компонента – відсутність умінь усвідомленого застосування правових знань при вирішенні практичних завдань. Мотиваційно-ціннісний компонент має низький рівень у 64,5% викладачів, причиною цього є несформованість такого показника, як стійкий інтерес і особовий сенс набуття правових знань (табл. 1).

Той факт, що міра сформованості структурних компонентів правової компетентності різна, дозволив стверджувати, що робота по формуванню правової компетентності має бути направлена, у першу чергу, на найменш розвинений компонент спільної правової компетентності, тобто когнітивний і поведінковий компоненти. Правова підготовка також має бути

направлена на осмислення і аналіз педагогом сенсу і цінності права, власних правових дій, установок, підвищення спільного рівня знання і розуміння нормативно-правової бази освіти, підвищення рівня практичності використання і застосування знань права в науково-педагогічній діяльності [1].

Також було проведене дослідження та порівняння результатів оцінки і самооцінки рівня правових знань і вмінь науково-педагогічних працівників (табл. 2).

Аналіз отриманих даних показав, що найменш розвинуеною є організаційно-управлінська складова правової компетентності, при цьому вона має найвищий бал по самооцінці викладачів. Це може означати, що викладачі вищої школи не приділяють достатньої уваги плануванню і організації правової підготовки, процесу саморозвитку і підвищення кваліфікації в правовій професійній сфері. Всі останні складові правової компетентності мають у середньому однаковий рівень розвитку, найбільша розбіжність також профілактичній, правозахисній та аналітико-прогностичній складових. Можна дійти висновку, що при правовій підготовці науково-педагогічних працівників потрібно також забезпечити методичними засобами самостійну роботу та підвищення рівня правових знань науково-педагогічних працівників. Також у викладачів є потреба у формуванні знань і вмінь у межах правового поля запобігати і вирішувати спірні ситуації з адміністрацією, студентами, колегами; вирішувати трудові конфлікти; роз'яснювати права й обов'язки всім учасникам освітнього процесу у виші, та способи їх захисту; запобігати протиправних дій учасників освітньо-виховного процесу; здійснювати захист власних трудових прав і інтересів, інтелектуальної власності, у тому числі авторських прав; захищати права й інтереси студентів та ін.

Таблиця 1

Рівні сформованості компонентів правової компетентності науково-педагогічних працівників

Компоненти правової компетентності	Рівні					
	Низький		Середній		Високий	
	Кіль-ть людей	% від вибірки	Кіль-ть людей	% від вибірки	Кіль-ть людей	% від вибірки
Мотиваційно-ціннісний	33	26,6	69	55,6	22	17,7
Когнітивний	36	29,0	75	60,5	13	10,5
Поведінковий	85	68,5	36	29,0	3	2,4

Таблиця 2

Порівняльні результати оцінки і самооцінки розвитку складових правової компетентності науково-педагогічних працівників вищої школи

Правові професійні складові	Самооцінка $\sum Mx$	Оцінка по тесту $\sum Mx$	Різниця оцінок Δ
Організаційно-управлінська	4,33	2,68	1,65
Правовиховна	4,05	3,25	0,8
Профілактична	4,06	3,03	1,03
Правозахисна	4,15	3,12	1,03
Аналітико-прогностична	4,08	3,08	1,0

Методологічною основою розробки структури і змісту програми формування правової компетентності викладачів вищої школи були обрані концептуальні положення гуманізації освітнього процесу. До основи програми формування правової компетентності науково-педагогічних працівників вищої школи були покладені психолого-педагогічні принципи: науковість, системність, гуманістична спрямованість, діяльнісний принцип, практична орієнтованість, індивідуалізація, контекстність учення, діалогічність, рефлексивність. При цьому обов'язковою умовою є саморозвиток, формування потреби в підвищенні правової культури педагога [3; 5].

У зміст правової підготовки викладача вищої школи були включені наступні структурні елементи: досвід пізнавальної діяльності (правові знання); досвід здійснення відомих способів діяльності (правові уміння); досвід творчої діяльності (уміння застосовувати ефективні рішення в проблемних правових ситуаціях); досвід здійснення емоційно ціннісних відносин [2].

У процесі реалізації програми правової підготовки науково-педагогічних працівників вищої школи умовно виділялися наступні етапи:

I етап – інформаційно-ознайомлювальний, в яких використовувалися такі дидактичні форми, як дискусії, імітаційні вправи, діагностичні методи;

II етап – ціннісне орієнтування (форми роботи: діалог, діалог з елементами дискусії, круглий стіл, проблемні ситуації, тренінгові вправи, рефлексії та ін.);

III етап – поведінково-регуляторний (форми роботи: практичні заняття, тренінгові комунікативні вправи, ролеві і ділові ігри, кейс-завдання). Також на цьому етапі проводилася самооцінка знань і вмінь.

Як організаційна основа реалізації програми формування правової компетентності викладачів вищої школи був вибраний авторський навчальний спецкурс "Правова компетентність викладача вищої школи в сучасних умовах розвитку освіти", який складається з двох частин: теоретичної і практичної, зв'язаних змістовно одна з одною. Зміст спецкурсу включає блоки, що відповідають основним структурним компонентам правової компетентності в теоретичній моделі: інформаційній, мотиваційно-рефлексивній, практичній.

Спецкурс включає теми:

1. Основи держави і права.
2. Основні поняття правової педагогіки.
3. Правове регулювання навчального процесу у вищій школі.
4. Правові основи наукової діяльності у вищій школі.
5. Інтелектуальна власність у сфері освіти. Авторське право.

6. Особливості трудових відносин у сфері вищої освіти.
7. Соціальне забезпечення науково-педагогічних працівників.
8. Основи цивільного права й сімейного права.
9. Основи житлового права.
10. Юридична відповідальність та її особливості у сфері освіти.

Формування мотиваційно-ціннісного компонента правової компетентності запропоновано при викладанні теоретичної частини спецкурсу, яка включає в себе також основи конституційного права України, а також у ході розвитку навичок застосування правових норм у практичних ситуаціях. Когнітивний компонент передбачає формування знань при викладанні теоретичного матеріалу загальної частини спецкурсу та з галузевих правових знань. Поведінковий компонент формується при вирішенні практичних завдань та послідовному використуванні різних форми контролю знань і вмінь науково-педагогічних працівників, таких як: аналіз правових ситуацій, вирішення практичних правових завдань, тестові завдання [4]. У структурі курсу передбачена самостійна робота за темами, контрольні питання та завдання. Викладання спецкурсу передбачається в системі методичної роботи ВНЗ.

Висновки. Базовими принципами психолого-педагогічної підготовки викладачів вищої школи до правової діяльності повинні бути принципи науковості, системності, гуманістичної спрямованості, доступності, діяльнісний принцип, практична орієнтованість, індивідуалізація, контекстність навчання, діалогічність особистісно-педагогічного навчання, рефлексивність. Формування правової компетентності науково-педагогічних працівників може здійснюватися шляхом запровадження в системі методичної роботи ВНЗ програми правової підготовки науково-педагогічних працівників.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування правової компетентності науково-педагогічних працівників вищої школи. Подальшого теоретичного і практичного дослідження вимагають питання вивчення закономірностей процесу формування правової компетентності науково-педагогічних працівників вищої школи, подальший аналіз особливостей цього процесу, деталізація програми формування правової компетентності, пошук нових форм і засобів педагогічного впливу.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Городиський М.* Правова освіта майбутнього вчителя: Монографія М. / Городиський [за ред. М. Подберезького]. – Х.: Легас, 2001. – 128 с.
2. *Гура О.І.* Загальнонаукові підходи до визначення сутності професійної компетентності педагога / О.І. Гура // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: зб. наук. пр. – Вип. 35. – К. – Запоріжжя, 2005. – С. 7–14.
3. *Краевский В.В.* Методология педагогики: прошлое и настоящее / В.В. Краевский // Педагогика. – 2002, – № 1. – С.3–10.
4. Освітні технології: навч. метод. посіб. / О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін.; За заг. ред. О.М. Пехоти. – К.: А.С.К., 2001. – 256с.
5. *Подласый И.П.* Педагогика. Новый курс: учебник для студ. пед. вузов: [в 2кн.] / И.П. Подласый. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999.
6. Про Національну програму правової освіти населення: Указ Президента України від 18 жовт. 2001 р. № 992/2001 // Офіц. вісник України – К., 2001. – № 43. – Ст. 1921.

Подано до редакції 31.08.09

РЕЗЮМЕ

У статті розглянуті структурні компоненти, їх зміст, визначені рівні сформованості правової компетентності науково-педагогічних працівників вищої школи. На підставі аналізу отриманих в експериментальній роботі (констатуючого експерименту) даних про актуальні рівні сформованості правової компетентності викладачів вищої школи визначені шляхи формування правової компетентності. Окреслено теоретичну та методологічну основи для розробки структури і змісту програми формування правової компетентності викладачів вищої школи. Обґрунтований та запропонований авторський навчальний спецкурс "Правова компетентність викладача вищої школи в сучасних умовах розвитку освіти", визначені форми правової підготовки.

Ключові слова: науково-педагогічний працівник, правова компетентність, компоненти правової компетентності, складові правової компетентності, формування правової компетентності, програма правової підготовки.

В.В. Ситянин

ПУТИ И ФОРМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПРАВОВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ РАБОТНИКОВ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены структурные компоненты правовой компетентности научно педагогических работников высшей школы, определено их содержание и уровни сформированности. На основании анализа полученных в ходе экспериментальной работы (констатирующего эксперимента) данных об актуальных уровнях сформированности правовой компетентности преподавателей высшей школы, самооценки и оценки правовых знаний определены пути формирования правовой компетентности. Очерчены теоретические и методологические основы для разработки структуры и содержания программы формирования правовой компетентности преподавателей высшей школы. Обоснован и предложен авторский учебный спецкурс "Правовая компетентность преподавателя высшей школы в современных условиях развития образования", определены формы правовой подготовки.

Ключевые слова: научно-педагогический работник, правовая компетентность, компоненты правовой компетентности, составляющие правовой компетентности, формирования правовой компетентности, программа правовой подготовки.

V.V. Sytyanin

WAYS AND FORMS OF FORMING PROFESSIONAL LEGAL COMPETENCE OF THE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL STAFF OF HIGHER SCHOOL

SUMMARY

The article analyzes structural components of legal competence of the scientific and pedagogic staff of higher school, determines their contents and levels of formation. On the basis of analyzing the data obtained during experimental work (establishing experiment) concerning actual levels of forming legal competence of teachers of higher school, self-estimation and estimations of legal knowledge, the author ascertains some ways of forming legal competence. The article outlines theoretical and methodological bases for developing the structure and contents of the program on formation of legal competence of teachers of higher school. It also substantiates and suggests an original educational special course "Legal competence of higher school teacher in modern terms of development of education"; determines some forms of legal training.

Keywords: scientific and pedagogical staff, legal competence, components of legal competence, constituents of legal competence, process of forming legal competence, program of legal training.
